

DENETİMLİ SERBESTLİĞE TABİ TUTULAN MADDE KULLANICILARINA YÖNELİK DİN/MANEVİYAT TEMELLİ BAĞIMLILIK PROGRAMI MODEL ÖNERİSİ¹

Muhammed KIZILGEÇİT*

Emrullah AKÇA**

Öz

Madde bağımlılığıyla mücadele teşhis konulmasıyla başlar. Zira madde bağımlılığı hukuki ve hastalık temelli bir problem olduğu gibi ahlaki ve dini/manevi bir meseledir. Hukuki ve tıbbi yaklaşımların yetersiz kalmaları bağımlılık problemine karşı dini/manevi çözüm arayışlarını çoğaltmıştır. Çünkü din/maneviyat, bağımlılığa karşı hem koruyucu hem de bağımlılıktan iyileşme konusunda önemli bir destek imkânına sahiptir. Ülkemiz 'de madde bağımlılığıyla mücadele eden kurum ve kuruluşların tedavi ve iyileştirme programlarında dini/manevi içerikli programlara yer vermemesi bir eksiklik olarak görülmektedir. Bu kapsamda madde bağımlılığıyla mücadelede önemli bir yere sahip olan denetimli serbestlik kurumlarında madde bağımlılarına yönelik yapılandırılmış bir programın olmaması, kurumlarda yapılan manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin verimliliğini tartışır hale getirmektedir. Buradan hareketle çalışmanın amacı denetimli serbestliğe tabi tutulan madde kullanıcılarına yönelik dini/manevi içerikli programların önemini ortaya koymak, bu kapsamda denetimli serbestliğe tabi tutulan madde kullanıcılarına yönelik uygulanmak üzere araştırmacı tarafından geliştirilen programın teorik çerçevesini sunmaktır. Araştırmada yurt içi ve yurt dışında bağımlılığı önleme ve tedavi etmek amacıyla oluşturulan psikospiritüel programların etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu kapsamda bağımlılara yönelik dini/maneviyat içerikli bir programın geliştirilmesi için araştırmacı tarafından alan uzmanlarıyla yapılan görüşme ve alan yazından elde edilen veriler neticesinde on oturumluk bir program oluşturulmuştur. Programın bağımlılık sürecine etki düzeyini test etmek için ise yarı deneysel yöntemlerden ön test-son test eşleştirilmiş kontrol gruplu desen kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Denetimli serbestlik, Manevi Danışmanlık, Madde Bağımlılığı, Din/Maneviyat, Dini Anlam

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 15.05.2023, Accepted / Kabul Tarihi: 05.07.2023

DOI: <https://doi.org/10.58852/dicd.1296974>

¹ Bu çalışma, Yeşilay Tarafından Desteklenen "Madde Bağımlılarında Dini Başa Çıkma ve Psikolojik İyi Oluş Etkisinin Karma Yöntemle İncelenmesi (Denetimli Serbestlik Örneği)" Adlı Doktora Çalışması esas alınarak hazırlanmıştır.

** Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı,
mkizilgecit@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8914-5681

**Erzurum İl Müftülüğü Din Hizmetleri Uzmanı. Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı, emrullahkeskin263@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0772-5747

"RELIGION / SPIRITUALITY BASED ADDICTION PROGRAMME MODEL PROPOSAL FOR DRUG USERS SUBJECTED TO PROBATION

Abstract

The battle against substance abuse commences with the process of diagnosis, as substance addiction manifests itself as a multifaceted predicament entailing legal and medical dimensions, as well as moral and religious/spiritual complexities. The inadequacy of prevailing legal and medical approaches has spurred an intensified quest for religious/spiritual remedies to tackle the addiction quandary. Religion/spirituality, by virtue of its inherent capacity to offer substantial support, emerges as a promising avenue for both preventing addiction and facilitating recovery. Consequently, it is advisable for all institutions and organizations engaged in combatting substance addiction to incorporate programs encompassing religious/spiritual elements within their treatment and recovery protocols. Within this framework, the provision of spiritual counseling and guidance services in probationary institutions, which occupy a pivotal role in the fight against substance addiction, can effectively expedite the recovery process by furnishing religious/spiritual support to individuals navigating addiction and recovery trajectories. The objective of this study is to underscore the significance of religious/spiritual programs targeting drug users under probationary supervision, and to present the researcher's theoretical framework for the implementation of a program tailored specifically for this population. The research findings corroborate the impression that psychospiritual programs designed to prevent and treat addiction, both domestically and internationally, yield favorable outcomes. Consequently, a ten-session program was devised to cultivate a religious/spiritual approach for addicts, informed by interviews conducted by the researcher with experts in the field and insights gleaned from pertinent literature. To assess the program's impact on the addiction process, a quasi-experimental design employing a pre-test-post-test paired control group pattern was employed

Keywords: Probation, Spiritual Counseling, Substance Abuse, Religion/Spirituality, Religious Meaning.

GİRİŞ

Madde bağımlılığı biyolojik ve psiko-sosyal gibi birçok boyutu olan bir halk sağlığı sorunudur. Bağımlılık sorununun çok boyutlu olması tedavinin ve rehabilitasyonun da çok boyutlu olmasını gerektirmektedir. Madde bağımlılığında önemle üzerinde durulması gereken konu, koruyucu ve önleyici tedbirlerinin maksimize edilmesidir. Aksi halde ilerleyen bağımlılık sürecinde rehabilirlilik şansı azalmakta bu da birey, aileler ve toplum için büyük bir kaynak israfına neden olmaktadır.²

² Ezgi Ertüzün vd. "Boş Zaman Aktivitelerinin Madde Bağımlılığı Sürecindeki Rolüne İlişkin Bir Çalışma". *Hacettepe Spor Bilimleri Dergisi* 27, sy. 2 (2016): 49-58; Fatumatü Zehra Ercan, vd. "Madde

Bağımlılık sorunuyla baş edebilmek için öncelikle bağımlılığa yol açan koşulların iyi tespit edilip ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu nedenle bağımlılık sorunu iki aşamada değerlendirilmelidir. Biri bağımlılıktan önceki aşama diğeri ise bağımlılık sonrası aşamadır. Uyuşturucu madde bağımlılığının gerçekleşebilmesi için iki ön koşulun bulunması gerektiği ileri sürülmektedir: (1) yatkınlık ve (2) bulunabilirlik. Ancak bu, insanların neden uyuşturucu kullandığını açıklamak için yeterli değildir. Uyuşturucu kullanımının nedenlerini açıklamak için biyoloji, sosyoloji ve psikoloji gibi çeşitli disiplinlerden çeşitli teoriler önerilmiştir. Bunlardan biri bilim adamları arasında tartışmalı olan ve bağımlıların kendilerini savunmaları için bir savunma aracı olarak görebilmelerine yol açan “hastalık yaklaşımı”dır.³ Bu yaklaşımın ana tezi, bağımlılığın biyolojik bir fenomen olduğu ve bu nedenle genetik olarak ebeveynlerden çocuklara geçtiğidir. Bu yaklaşımın olumlu yönlerinden biri, bağımlıdan sosyal damgalama ve suçlamayı kaldırmaya yardımcı olması ve kullanıcıların kınanmaya değil yardıma ihtiyacı olan kurbanlar olduğu görüşünü teşvik etmesidir.⁴ Diğer bir yaklaşım, “hastalık modeli”nin aksine, tıp çevrelerinde popüler olmayan bir model olan “ahlaki model”dir. Bu modelin odak noktası, kişilerin kendi iradeleri ile bağımlı hale gelmeleridir. Bu model rehabilitasyon sorumluluğunu bağımlının omuzlarına yüklediğinden önyargılı ve yargılayıcı olmakla eleştirilir.⁵ Cook,⁶ “ahlaki modele” benzeyen “günah” modelini ortaya koyar ve insanların günahları sonucunda bağımlı hale geldiklerini savunarak bağımlılık ile maneviyat arasındaki ilişkiye dikkat çeker. Malik bedri ise uyuşturucu bağımlılığı ve hatta AIDS krizinin nedeni olarak Batı'nın kadın ve erkek arasındaki ilişkilere yönelik liberal tutumuna bağlayan bir yaklaşım ortaya koymaktadır.⁷

Merter'e göre bağımlılığın nedeni insan ruhunun gelişim katmanları arasında sıkışıp gelişmemesidir. Bunun sonucunda bunalma hissi oluşacaktır. Merter, bireylerin

Bağımlılığı Rehabilitasyon Modelleri” *Current Debates in Philisophy & Psychology* içinde, ed. Bora Erdağı. (Londra :IJOPEC Yayınları, 2017),213.

³ David C Lewis, “Disease Model of Addiction.” *In Principles of Addiction Medicine*. ed. Shannon N. Miller. (Chevy Chase: American Society of Addiction Medicine ASAM, 1994), 1-7.

⁴ Christopher C.H. Cook. *Alcohol and Other Addictions* (Suffolk: Kevin Mayhew LTD, 2008), 83-110.

⁵ Mustafa Ali, “Perspectives on Drug Addiction in Islamic History and Theology,” *Religions* 5 (2014): 912-928.

⁶ Cook, *Alcohol and Other Addictions*,109.

⁷ Malik Bedri, “The AIDS Crisis: an Islamic Perspective.” *In Islam and AIDS*. ed. Farid Esack - Sarah Chiddy.28-42. (Oxford: Oneworld,2009),11

heyecan sporlarını, gayri ahlaki ilişkilerini ve bağımlılıkları aslında insan nefsinin bir çıkış yolu aramasının sonucu olduğunu ileri sürmektedir. İnsanın manevi yönü kutsalla buluşmadığı sürece sıkışmışlık, daralma ve bunalma hisleri bireyleri alternatif arayışlara sürükler. Bunun için Merter bağımlılığı bir hastalık değil bir tavır alma olarak değerlendirir.⁸

Benzer bir açıklama yapan psikolog Jung, bağımlılığı manevi susuzluğun belirtisi olarak görmektedir. Ona göre bağımlılık insanın anlam arayışı ve kutsal varlıkla birleşme arzusunun dışavurumudur. Bu arzunun giderilmesinin zararlı maddeler yerine ancak manevi deneyimlerle giderebileceğini de ifade eder.⁹

Logoterapinin temsilcisi Frankl ise bağımlılığı varoluşsal boşluğa dayandırmaktadır. Zira varoluşsal boşluk, depresyon, saldırganlık ve madde bağımlılığıyla ortaya çıkar. Ona göre yaşam hakkında bir anlama sahip olanların madde kullanım oranları daha düşüktür.¹⁰

Madde bağımlılığıyla mücadele, açıklanan bu modellere ve ona yüklenen anlama göre değişmektedir.¹¹ Ülkemizde bağımlılıkla mücadelede uygulanan programların bahsedilen bu modellerin tümünü içerdiğini söyleyebiliriz. Zira bağımlılıkla mücadelede denetimli serbestlik, Yeşilay ve AMATEM’de uygulanan programlarda, bağımlılık bir hastalık olarak ele alınmaktadır.¹² Denetimli serbestlikte uygulanan manevi rehberlik programları, İl Müftülüklerinde bağımlılıkla mücadele programlarında ve din temelli sivil toplum örgütlerinin programlarında ise bağımlılık hastalıktan ziyade ahlaki ve günaha dayalı bir durum olarak görülmekte ve ona göre eğitim verilmektedir.¹³

Bu çalışmada denetimli serbestliğe tabi tutulan bağımlılara yönelik bir model önerisi sunulmakta ve bunun teorik çerçevesi ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

⁸ Mustafa Merter, *Nefs Psikolojisi* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014), 488-500.

⁹ Orhan Gürsu, *Bağımlılık ve Din (Nöropsikolojik Bir Yaklaşım)* (İstanbul: Dem Yayınları, 2018), 170-172.

¹⁰ Viktor Emil Frankl, *Duyulmayan Anlam Çılgılığı*. Çev. Selçuk Budak, (Ankara: Ötekin Yayınları, 1994), 20-22.

¹¹ Orhan Gürsu –Nihal İşbilen, *Bağımlılara Yönelik Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri*. Ed. Sevede Düzgüner, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 34.

¹² Kültegin Ögel, *Denetimli serbestlik Bağımlılık Grup Çalışması (Erkek/ Kadın) Uygulama Rehberi*. Y.Y. 2023.

¹³ Orhan Gürsu, “Madde bağımlılığı ve din: HİGED Örneği”. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 5, (2018): 37-54. <http://dx.doi.org/10.15805/addicta.2018.5.1.0006>.

Çalışmada madde bağımlılığıyla mücadele karma yöntem ve deney deseniyle elde edilmiş verilere dayanarak oluşturulan dini/manevi programın bir oturumluk örneği verilerek programın teorik ve uygulanabilirliği üzerinde durulmuştur. Çalışmada seküler programların çok boyutlu olan bağımlılık sorununu çözmede yeterli olmayacağı,¹⁴ yurt içi ve yurt dışında yapılan çalışmalar dikkate alınarak dini/manevi programların da uygulanmasının faydalı olabileceği düşünülmektedir. Çünkü madde bağımlılığı rehabilitasyonunda koruyucu-önleyici hizmetler, tedavi hizmetleri ve sosyal rehabilitasyon hizmetlerinin birbirlerine bağlı hareket etmeleri gerekir.¹⁵ Buradan hareketle sosyal rehabilitasyon hizmetleri içerisinde değerlendirilebilen dini/manevi programların da uygulanması önemli bir boşluğu kapatabilir. Zira dini/manevi programlar hem madde bağımlılığını önlemede hem de bağımlılık sonrasında etkili olabileceği özellikle nüksetmeyi önlemede faydalı olduğu belirtilmiştir.¹⁶

Denetimli Serbestlik Kurumu

Suç ve cezanın tarihinin insanlık tarihiyle başladığını söylemek mümkündür.¹⁷ Fakat insanların suçluya ve ona verilecek ceza uygulamasına farklı bakışları çeşitli caza sistemlerini şekillendirmiştir. Suçluya verilen cezanın amacı konusunda farklı teoriler oluşmuştur. Kantın öncülük ettiği teoride cezanın amacı adaleti sağlamaktır. Bu teoriye göre cezanın kendisi bir amaçtır. Diğer bir teori ise Beccaria'nın öncülük ettiği faydacılık teorisidir. Bu teoriye göre cezalandırmanın amacı fayda sağlamaktır. Dolayısıyla caza sistemleri faydalı olma esasları üzerine şekillenmelidir.¹⁸ Ayrıca cezalandırmanın amacı belirlenirken hükümlünün de bir insan olduğu ve birtakım haklara sahip olduğu

¹⁴ Abbas Shamsalinia vd. "Recovery Based on Spirituality in Substance Abusers in Iran". *Global Journal of Health Science* 6 sy. 6 (2014): 1916-9736; Ali, "Perspectives on Drug Addiction in Islamic History and Theology," 912-928; Grim Brian J- Melisa Grim E, "Belief, Behavior, and Belonging: How Faith is Indispensable in Preventing and Recovering from Substance Abuse," *Journal of Religion and Health*, 58 (2019):1713-1750 <https://doi.org/10.1007/s10943-019-00876-w>.

¹⁵ Ercan, *Madde Bağımlılığı Rehabilitasyon Modelleri*, 213.

¹⁶ Stephen Schoenthaler J vd. "NIDA-Drug Addiction Treatment Outcome Study (DATOS) Relapse as a Function of Spirituality/Religiosity Published in final edited form as: J Reward Defic Syndr". *J Reward Defic Syndr* 1sy.1,(2015): 36-45.

¹⁷ Talip Eryalçın -Mehmet Birinci, "Türkiye ve Avrupa'da Denetimli Serbestlik Sisteminin Yönetim Yapısı" Management Structure of Probation System In Turkey and Europe. *Sosyal Çalışma Dergisi*.5,sy.2,(2021):171-182 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/scd>.

¹⁸ Faruk Turhan - Abdurrahim Altıkay, "Yeni Bir Ceza İnfaz Usulü Olarak Denetimli Serbestlik ve Bu Usulden Yararlanma Şartları". *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2,sy.2,(2012): 1-46.

unutulmamalıdır.¹⁹ Bu anlamda hükümlünün sosyal yaşama uyum sağlaması hatta mümkün olduğunca sosyal yaşamdan uzaklaştırılmaması insan olmasının bir sonucudur. Cezanın, bireyi sosyal yaşamdan tamamen soyutlamasının önüne geçilmesi için öngörülen usullerden biri de insancıl ceza siyasetinin vazgeçilmez unsuru olan denetimli serbestliktir.²⁰ Denetimli serbestlik, yükümlülerin cezaevlerinin ağır etkileri ile yüzleşmelerini engellemek, suçlunun cezaevine girmesiyle aile ve yakın çevresinin de etkileneceği düşünülerek kurulmuş alternatif bir infaz kurumudur. Denetimli serbestlik infaz kurumu olmasının yanı sıra yükümlülerin toplum içinde iyileştirilmesini sağlamaya çalışan alternatif infaz yeridir.²¹

Denetimli serbestliği insanoğlunun gelişimi ile açıklamak mümkündür. Nitekim insanoğlu tarihi süreç içinde hep gelişim ve değişimi yakalamış bir varlıktır. Bu gelişim onun hukuk ve infaz sitemine de yansımıştır. Tarihi süreç içerisinde, ceza hukuku alanında insana değer veren düşüncenin etkinlik kazanması nedeniyle; hapis cezalarının her zaman iyi sonuç vermediği, hükümlünün toplumla bütünleşmesini gerçekleştirmede yeterli etkiyi yapmadığı düşüncesinden yola çıkılarak infaz yöntemlerinde hükümlünün iyileştirilmesini ve topluma yeniden kazandırılmasına imkân sağlayacak değişiklikler yapılması gerektiği görüşleri ortaya çıkmıştır.²²

İlk olarak İngiltere’de 1678-1682 yıllarında uygulanmaya başlanan denetimli serbestlik uygulaması, ölüm cezası alan kişinin cezası, sürgün edilerek ve bir daha İngiltere’ye dönmemesi şeklindeydi. Zamanla bu ceza şekli hafifletilmiş izinli olarak İngiltere’ye dönmesine izin verilmiştir. İzinli dönüşün polis kontrolü ve gözetiminde yapıldığı bu uygulama İngiltere’de denetimli serbestliğin alt yapısını oluşturmuştur. Zamanla bu infaz kurumunun kapsamı genişletilmiş, 2001 yılı itibarıyla binden fazla denetimli serbestlik bürosuna ulaşılmıştır.²³ Amerika’da denetimli serbestlik

¹⁹ Timur Demirbaş, *İnfaz Hukuku* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2008), 38-39.

²⁰ Turhan- Altıkat, “Yeni Bir Ceza İnfaz Usulü Olarak Denetimli Serbestlik ve Bu Usulden Yararlanma Şartları,” 1-46.

²¹ Gözde Dağdelen, “Ankara İlinde Denetimli Serbestlik Yükümlülerinde Suç Tekrarı” (Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2017), 50; Demirbaş, *İnfaz Hukuku*, 58.

²² Bilal Bayraktar, “Denetimli Serbestlik ve Bu Kavramın Ceza Adalet Sistemi ile Türk İnfaz Sistemine Getirdiği Yenilikler” (Yüksek Lisans Tezi Sütçü İmam Üniversitesi, 2007), 3.

²³ Sevilay Kahveci Düztaş, “Madde Kullanım Suçu İle Denetimli Serbestlik Kurumuna Yönlendirilen Kişilerin Profil Özellikleri ve Bağımlılık Şiddetlerinin Ölçülmesi” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi,

İngiltere'yle aynı dönemde uygulanmıştır. Fakat Amerika'daki denetimli serbestlik İngiltere'ye göre daha sert kurallar içerdiği belirtilmektedir. Amerika'daki denetimli serbestlik uygulaması iki şekilde icra edilmektedir. Bunlardan biri yükümlünün cezaevinin olumsuzluklarını görmesi için öncelikle kısa bir süreliğine cezaevine gönderilerek davranışı düzeltmeye yöneliktir. Diğeri ise yoğun gözetim şeklinde uygulanır. Buna göre denetim memuru istediği vakitte yükümlüyü denetleyebilmekte verilen görevleri yerine getirmediği takdirde yükümlü cezaevine gönderilebilmektedir.²⁴ Denetimli serbestlik İngiltere ve Amerika'dan sonra Avrupa kıtasında da uygulanmaya başlamış ve zamanla kapsamı genişletilmiştir.²⁵

Denetimli serbestlik uygulamalarını, bireyin tedavisini ve sosyal uyumunu sağlamaya çalışan İslam dininin ceza sisteminde de görmek mümkündür. Suçlunun ıslahı ve onun vicdanını yargılayarak içsel bir tedaviyi esas alan İslam ceza sistemi, modern denetimli serbestlik uygulamalarına benzer uygulamalar içermektedir. Bunlardan biri modern denetimli serbestliğin uygulaması olan kamu yararına çalıştırılmasına benzeyen, bedir savaşında esir düşenlerin Müslümanlara eğitim verme karşılığı serbest bırakılma uygulamasıdır. Başka bir ceza da sürgün edilme, kefaletle serbest bırakma ve tâzir gibi uygulamalar, denetimli serbestliğin ilk uygulamalarına benzer niteliktedir.²⁶

Türkiye'de denetimli serbestlik uygulaması ise 2005 yılından itibaren yürürlüğe konulmuştur. 81 il ve 62 ilçede 144 adli yargı adalet teşkilatının bulunduğu yerde Cumhuriyet başsavcılığına bağlı olarak kurulan denetimli serbestlik müdürlükleri ile koruma kurulları tarafından yürütülmektedir.²⁷ Diğer ülkelere benzer olarak çalışan denetimli serbestlik kurumu, şüpheli, sanık veya hükümlünün toplum içinde denetim

2011),21; Mustafa. Burakgazi, "Hükümlülerin Topluma Kazandırılmasında Denetimli Serbestliğin İşlevselliği Bingöl İli"(Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi,2017),15.

²⁴ Raşit Duman, "Denetimli Serbestlik Sisteminde Eğitim ve İyileştirme Faaliyetinin Etkinliği; Giresun Örneği" (Yüksek Lisans Tezi, On dokuz Mayıs Üniversitesi, 2019),11.

²⁵ Bayraktar, "Denetimli Serbestlik ve Bu Kavramın Ceza Adalet Sistemi ile Türk İnfaz Sistemine Getirdiği Yenilikler," 18-19.

²⁶Şükrü Bilgiç, " Denetimli Serbestlik Uygulamalarında Manevi Danışmanlık ve Rehberlik" *Cezaevi Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik* içinde, ed. Mahmut Zengin vd. 57-76 (İstanbul: Dem yayınları, 2017),59; Duman, "Denetimli Serbestlik Sisteminde Eğitim ve İyileştirme Faaliyetinin Etkinliği; Giresun Örneği,"8; Mustafa Fırat, *Denetimli Serbestlik Tarihi Gelişimi*. <https://www.google.com.Erişim,25.04.2023>. <https://www.academia.edu/>

²⁷ Eryalçın – Birinci, "Türkiye ve Avrupa'da Denetimli Serbestlik Sisteminin Yönetim Yapısı,"171-182.

ve takibinin yapıldığı, iyileştirilmesi ve topluma kazandırılması için ihtiyaç duyulan her türlü hizmet, program ve kaynakların sağlandığı alternatif bir infaz sistemidir.²⁸

Türkiye’de denetimli serbestlik kurumlarında uygulanan başlıca infaz ve tedavi çeşitleri: kamu hizmeti, elektronik kelepçe, eğitim programları, rehberlik ve iyileştirme hizmetleri verilmektedir. Özellikle tedavi dosyaları olanlara verilen rehberlik ve iyileştirme çalışmaları, bireysel, grup ve seminer şeklinde uygulanmaktadır. Her yükümlü ile en az üç bireysel görüşme yapılmaktadır. Görüşmenin sayısı denetimli serbestliğe tabi tutulan bireyin risk durumunu belirleyen ARDEF(araştırma, geliştirme formu) sonucuna göre belirlenir. Grup şeklinde verilen eğitimler ise SAMBA(sigara, alkol ve madde bağımlı) programı, öfke kontrolü programı, aile eğitim programı şeklinde üç çeşit olarak belirlenmiştir.²⁹

Uyuşturucu madde kullananlar ile bulunduranlara ilişkin sadece ceza değil, tedavi ve denetimli serbestlik tedbirleri uygulanmaktadır. Ülkemizde uluslararası yaklaşıma da uyumlu olacak şekilde uyuşturucu madde kullananlara yönelik suç eksenli bakış açısı yerine, tedavi gerektiren hastalık bakış açısına doğru bir dönüşüm yaşanmaktadır. Bu durum uyuşturucu madde bağımlılığını bir sağlık sorunu olarak gören ülkemiz açısından da önemli bir gelişmedir. Aynı zamanda Türk Ceza Kanunumuzda (TCK), bir sağlık sorunu kabul edilen uyuşturucu kullanımı ile uluslararası bir suç olarak kabul edilen uyuşturucu imali ve ticareti değerlendirilirken birbirinden ayrı bir yaklaşım benimsenmiştir. 2005 yılında denetimli serbestlik ile Avrupa’da uzun yıllardır uygulanan ve ülkemizde 2010 yılında uygulanmaya başlayan ikame tedavisinin mevzuatımıza girmesi, uyuşturucu ile mücadele politikasının dinamik olduğunu ve bununla birlikte ülkemizde de AB’nin uyuşturucuyla mücadele politikalarına paralel gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Uyuşturucu ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkili olan mevzuatın; yasaklama ve cezalandırmanın yanı sıra önleme,

²⁸ DSHY, Denetimli Serbestlik Hizmetler Yönetmeliği.(Kanun No. 5402) Resmi Gazete.28578. 3.sy.7,(2005). Erişim, 2 Şubat 2023. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/03/20130305-7.htm>

²⁹ Dağdelen, “Ankara İlinde Denetimli Serbestlik Yükümlülerinde Suç Tekrarı,”58.

koruma, tedavi ve rehabilitasyon ile topluma yeniden kazandırma anlayışını içeren bir perspektif taşıdığı görülmektedir.³⁰

Denetimli Serbestlikte Manevi Danışmanlık Uygulaması

Manevi danışmanlık ve rehberlik, pozitivist ve seküler sosyal hizmet uygulamalarına karşı, maneviyat ile bağlantılı olarak problemlerle başa çıkmayı hedefleyen bir sosyal hizmet yaklaşım tarzıdır. İnsanın yaratıcısı veya kutsal bir varlık ile bağı şeklinde açıklanan maneviyat,³¹ manevi rehberlik anlamında klinik manevi rehberlik ve pastoral psikoloji olmak üzere iki temel üzerine kurulmuştur. Klinik manevi rehberlik metodu Amerika'lı Theophilus Boisen tarafından geliştirilmiştir. Daha sonra Almanya ve Hollanda'da gelişerek varlığını devam ettirmiştir. Pastoral psikoloji yöntemi ise topluluğun dinsel anlamda sorumlusu kabul edilen "Pastor" kelimesinden türetilmiştir. Pastoral Care, din görevlisinin, ihtiyacı olanlara özgü gerçekleştirdiği dini destek, tavsiyeler, manevi yardım, özel öğütler anlamını taşımaktadır.³²

Manevi danışmanlık: Dini, manevi ve ahlaki değerleri öne çıkaran, kişinin kendini tanımasını, manevi problemlerini çözmesini, gerçekçi kararlar almasını, kabiliyetini en uygun düzeyde geliştirmesini, çevresiyle dengeli ve uyumlu olmasını, takdir etmeyi ve insan yaşamına dokunmayı hedef alan bir rehberlik sürecidir. Bu anlamda manevi danışmanlık ve rehberlik insan için temel bir ihtiyaç olarak görülebilir. Dini hassasiyetlerin yüksek olduğu ülkelerde bu ihtiyaç daha önem arz etmektedir.³³

Manevi danışmanlık ve rehberlik anlık ve kısa süreli bir destek olmayıp bireylere sağlanan sistemli ve uzun vadeli bir destek sürecidir. Bu açıdan uzun ve zor bir tedaviyi gerektiren madde bağımlılığın iyileştirilme sürecinde destek sağlayabilir. Nitekim manevi danışmanlık, kişilerin manevi dünyasına dokunarak onların kutsal alanla

³⁰Ömer Yavuz – Hamza Ateş, "Türkiye'de Bağımlılıkla Mücadele Mevzuatı ve Politika Metinlerinin Analizi" *Bir Kamu Politikası Olarak Bağımlılıkla Mücadele*. ed. Hamza Ateş -Ahmet Koçak, 51-83. (Ankara: Nobel Yayınları, 2018), 53.

³¹ Muhammed Kızılgeçit vd. "Yapay Zekâ Sohbet Robotu CHATGPT ile İnanç İnançsızlık, Doğal Afet ve Ölüm Konuları Üzerine Nitel Bir Araştırma: Din ve Maneviyatın Psikolojik Sağlığa Etkileri". *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 sy.1,(2023): 135-169.

³² Abdurrahman Parlak, "Cezaevlerinde Dini Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerinin Verimliliği: Yozgat Cezaevi Örneği," (Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, 2019),35-36; Muhammed Kızılgeçit, *Din Psikolojisinin 300'ü*, (Ankara: Otto Yayınları, 2020),292.

³³ Bilgiç, "Denetimli Serbestlik Uygulamalarında Manevi Danışmanlık ve Rehberlik," 60.

ilişkilerini geliştirmelerine yardımcı olur.³⁴ Böylelikle bireylerin hayatı anlamlandırmasını destekler. Manevi danışmanlık ve rehberlik, bağımlılık gibi zor süreçlerden geçen bireyleri, insanı tanıma alanları olan din, psikoloji ve sosyolojiden yararlanarak çözüm öğretir.³⁵ Zira psikoloji, sosyoloji ve dinin tek amaçları sağlıklı bir insan yetiştirmektedir. Dolayısıyla manevi danışmanlık ve rehberlik teoloji, psikoloji ve sosyolojinin ortak alanı olarak görülebilir. Bunun için iyi bir manevi danışmanlık hizmeti din kadar psikoloji ve sosyolojiye de hâkim olmayla sağlanabilir.³⁶ Fakat dünyanın birçok ülkesinde din ile psikoloji arasında yaşanan yakınlaşma ülkemizde henüz yeterince gerçekleşmemiştir. Oysaki Krumboltz'un da dediği gibi 'Hiçbir rehabilitasyon süreci dinin manevi desteği olmadan başarılı olamaz' ifadesi psikolojik rehabilitasyon ve manevi rehberliğin beraber yürütülmesinin önemini göstermektedir.³⁷ Zira insanın mânevî yönünü ihmal edip sadece maddî boyutunu ele alan tıbbi müdahaleler, bireyde patolojik ve psikolojik rahatsızlıkların önüne geçememektedirler. Bu anlamda bireyin özülle bağlılığını güçlendiren dinî/manevi pratiklerin rolü büyüktür.³⁸ Ayrıca rehabilite kelimesinin bireyin ilişkilerini düzeltip habilleştirme (uyusal,uyumlu) anlamına geldiği dikkat edilirse maneviyatla aynı amacı taşıdıkları anlaşılacaktır.

Madde bağımlılığı aynı zamanda anlamsızlık problemi olarak görülebilir. Zira madde kullanan bireyler için hayat anlamsız, amaçsız ve umutsuzdur. Böyle bir anlamsızlık içinde olan birey için kutsal, din, aile, sorumluluk, emanet, ahlak, doğruluk, samimiyet vb. insanın hayatında ona yön veren değerler hiçbir şeyi ifade etmez, onun için varlığın merkezi, kendisi ve onu geçici sakinleştiren sahte tanrısı haline gelen uyuşturucu maddedir. Manevi danışmanlık böyle bir anlamsızlık içinde olan bireye anlamı yeniden kazandırmayı sağlayan bir terapi olarak görülebilir. Zira manevi

³⁴ Emrullah Akça - Muhammed Kızılgeçit, "Sekine Kişilik Ölçeği: Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26, sy.1 (2021): 225-243.

³⁵ Mesut Ay, "İslami Açıdan Manevi Rehberlik ve Manevi Rehberin Özellikleri" (Yüksek Lisans Tezi, Avrupa İslam Üniversitesi, 2017), 10; Akça -Kızılgeçit, "Sekine Kişilik Ölçeği: Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması," 227.

³⁶Emine Kulanşi, "Değerler Eğitiminin Madde Bağımlılığından Korunma ve Kurtulma Öz-Yeterliliğine Etkisi" (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2021),65.

³⁷Harun Işık, "Ceza İnfaz Kurumu Bağlamında Manevi Rehberliğin Teorik Temelleri: İngiltere ve Türkiye'deki Uygulamaların Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi", *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, ed. Ali Ayten vd. 2/215-236, (İstanbul: Dem Yayınları,2016), 216.

³⁸ Muhammed Kızılgeçit, - Emrullah Akça, "Kur'ân'ın Hayata Yansıması: 1001 Hatim Uygulaması (Erzurum Örneği)" *Diyanet İlmî Dergi* 58 (2022): 745-790.

danışman dinin sevgi dili ile psikolojinin tekniklerini kullanarak bireyi hayatla barıştırabilir.³⁹

Denetimli serbestlik uygulamaları ile ülkemizin politikası olan “madde bağımlılığı bir hastalıktır, madde kullanıcıları da tedaviye muhtaç bireylerdir” yaklaşımı hayata geçirilmiştir.⁴⁰ Madde bağımlılığı çok yönlü bir hastalık olduğundan ona yönelik tedavi ve iyileştirme faaliyetleri de kapsamlı ve geniş olmalıdır. Nitekim Dünya Sağlık Örgütü’nün sağlıklı insan kriterleri dikkate alındığında dini/manevi desteğin de bağımlılığın iyileşme sürecinde önemi anlaşılır. Zira din suçluyu/bağımlıyı bir hasta olarak görür⁴¹ ve bu hastalığından kurtulabilmesi için de manevi iyileşmeyi çözüm olarak sunmaktadır. Manevi sağlığın elde edilmesi için maneviyatın bazı bileşenlerinin ortak temaları diye ifade edilen değerlerin varlığı, gerekli görülmektedir. Bunlar: Sevgi, şefkat, hoşgörü, affetme, sorumluluk, diğerkâmlık, alçak gönüllülük, samimiyet ve nezaket pratiği gibi benmerkezcilikten farklı davranışların benimsenmesini gerektiren ve olumlu duygular uyandıran değerlerdir.⁴²

İslam, bağımlılık sorununu yaşayan bir kişiyi yalnızca bireysel bir başarısızlık olarak değil, bir bütün olarak toplumun başarısızlığı olarak görür ve bununla mücadelede toplumsal ve kurumsal işbirliğini gerekli görmektedir.⁴³ Bu düşünceden hareketle Diyanet İşleri Başkanlığı 03.12.2019 Tarihli, Adalet Bakanlığı ile işbirliği protokolü imzalamıştır. Bu kapsamda başta bağımlılar olmak üzere yükümlülerin dönüşümü ve topluma uyumunu kolaylaştırmak için hem motivasyonel destek sağlamaya hem de bilişsel farkındalık sağlamaya çalışılmaktadır. Zira madde kullanan bireylerin dini bilgilerinin kulaktan duyma ve çoğunlukla yanlış olduğu bilinmektedir.⁴⁴

³⁹ Ali Ayten vd. ed. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik* (İstanbul: Dem Yayınları, 2/2016),127-131; Gürsü – İşbilen, “Bağımlılara Yönelik Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri,”51.

⁴⁰Nadir Koçak, “Türkiye’de Uyuşturucu Madde Kullanımını Etkileyen Faktörler” (Doktora Tezi, Polis Akademisi, 2014), 74.

⁴¹Kur’ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Bakara, 2/10; Ali, “Perspectives on Drug Addiction in Islamic History and Theology,” 920.

⁴²Kenison Roy A vd. “Neurobiology and Spirituality in Addiction Recovery” *Acta Sci Neurol*. 4,sy.9,(2021), 64-71.

⁴³ Ali, “Perspectives on Drug Addiction in Islamic History and Theology,” 923; Recep Ertugay, “Hz. Peygamber’in Sünnetinde Şefkat”(Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi,2017),72-79.

⁴⁴ Melih Çoban, “Uyuşturucu Madde Bağımlılığı ile Mücadelede Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Uygulamalarının Yeri ve Önemi: İstanbul Örneği,” (İstanbul: I. Uluslararası Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Kongresi, 2016); Harun Işık - Kasım Karaman, “Ceza İnfaz Kurumlarında Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri”(Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020),9-10.

Diyanet İşleri Başkanlığı, Denetimli Serbestlik kurumlarında çalışan personeli için yürüttüğü manevi danışmanlık hizmetiyle ilgili grup şeklinde uygulanabilecek bir program hazırlanmıştır. Fakat bireysel görüşme ve madde kullanan bireylerle ilgili herhangi bir program henüz oluşturulamamıştır. Bu da denetimli serbestlikte yapılan manevi danışmanlık hizmetlerinin verimliliğini sorgular hale getirmektedir.⁴⁵ Ancak denetimli serbestlik kurumunda yapılan manevi danışmanlık hizmetlerini Türkiye’de uygulanan üç modele uygun olduğu da söylenebilir. Bunlar: Psikanalitik yöntemler, terapötik beceriler ve dini teknikler. Psikanalitik yöntemler; bireysel ya da grupla görüşme, gözlem, olay kaydı, otobiyografi gibi yöntemlerden oluşmaktadır. Terapötik beceriler empati kurma, paylaşılanı dinleme, anladığını yansıtma, bilgilendirme, danışanın kendini ifade etmesine fırsat verme, özetleme, mülakat, yapılandırma, kişiselleştirme, yüzleştirme gibi yaklaşımlardan oluşmaktadır. Dini teknikler ise nefis muhasebesi, zikir, tefekkür, dua, niyaz, biblioterapi ve hikâye anlatma-hikâyelemedir.⁴⁶

Yapılan çalışmalar din eğitimi almış bireylerin de madde kullandıklarını ortaya koymuştur. Fakat bireyin günlük hayatında madde kullanımını tetikleyen psikolojik ve sosyolojik sorunlarla başa çıkabilecek dini eğitimin verilmediği düşünülmektedir. Zira madde kullanan bireylerin daha önce aldıkları din eğitiminin sosyal problem odaklı olmayan, çoğunlukla dini metinleri okumaya yönelik literal anlamda bir eğitim olduğu bilinmektedir.⁴⁷ Bu eğitimin, bağımlılığın risk faktöründen biri olan bağımlılık alt kültürünün her geçen gün yaygınlaştığı modern dönemde, bireylerin korunabilmesi için yeterli olmadığını ortaya koymaktadır. Dini bağlılığın zayıflığı, madde kullanımı için risk faktörü olduğu belirtilmekte hatta bir halk sağlığına yol açabileceği ileri sürülmektedir.⁴⁸ Bunun için madde kullanımıyla mücadelede yüzeysel bir din eğitimi değil uygulayıcı, değerlere yönlendiren ve psikolojik ve sosyal sorunlara anında çözüm üretebilen anlam odaklı bir din eğitiminin etkisi olumlu anlamda görülebilir. Zira dini yaşantısı yüksek olanların madde kullanım düzeyi yok denecek kadar az olduğu hatta dine bağlılık düzeyi

⁴⁵ Kulaşlı, “Değerler Eğitiminin Madde Bağımlılığından Korunma ve Kurtulma Öz-Yeterliliğine Etkisi,” 96.

⁴⁶ Merve Reyhan Baygeldi, “Türkiye’de Modern Sorunlara Dini Bir Çözüm Olarak Manevi Danışmanlık Uygulaması: Mevcut Durum ve Öneriler” *Analiz Dergisi*, 234, (2018), 1- 31.

⁴⁷Seviyya Sancı, “Uyuşturucu Madde Kullanan Denetimli Serbestlik Tedbiri Kararı Almış Kişilerin Din Eğitimi ve Psiko-Sosyal Açısından İncelenmesi,” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015), 92.

⁴⁸ Grim –Grim, “Belief, Behavior, and Belonging: How Faith is Indispensable in Preventing and Recovering from Substance Abuse,” 13.

yüksek olanın madde vb. dinin yasakladığı şeylerden uzak durdukları ortaya konulmuştur.⁴⁹ Buradan hareketle ülkemizde infaz, eğitim ve iyileştirme görevini yürüten denetimli serbestlik kurumlarında madde bağımlılarına yönelik sorgulayıcı, değerlere yönlendiren anlam odaklı programlara da yer verilmesi etkili bir başa çıkma sağlayabilir.

Dini Anlamlandırma ve Bağımlılık

Sözlükte “bir işaret, kelime, hareket veya olaydan anlaşılan şey ve mana” şeklinde tanımlanan⁵⁰ anlam, hayatta yapıp etmelerimizin karşılığı olarak anlaşılan olgudur. Anlanlandırma, Tanrıyı anlamlandırma, insanı anlamlandırma, kozmozu anlamlandırma, dünyayı anlamlandırma, dini anlamlandırma gibi kavramların bütününe içine alan bir kümenin adı olarak belirtilmektedir.⁵¹ Anlam kelimesinin aksiyolojik bağlamda, uğruna yaşanan yüksek gaye, hedef ve değer gibi şahsi his ve duygusal manaları ifade etmek için kullanıldığı belirtilir.⁵² Bu araştırma çerçevesinde, hayatın anlamı denildiğinde kullanılan anlam kelimesiyle kastedilen aslında budur. Nitekim insanın sahip olduğu bu tür anlamlar taşıdıkları önem ve kıymet açısından kişi yaşamına doğrudan etki eder. Zira literatürde anlam ve amaç, amaç ve değer kavramlarının birlikte kullanılması anlam kavramının değer ve amaç gibi manaları da ihtiva ettiğini göstermektedir.⁵³ Çünkü insan anlam verdiği şeyin peşinden gider onu amaç haline getirir. Dolayısıyla anlam ile amaç birbiriyle ilişkili iki değişken olarak görülebilir.

Hayatın anlamı “bireyin hayatına karşı tutumu” olarak tanımlanmaktadır.⁵⁴ Aynı zamanda, bireyin yaşamı hakkındaki farkındalığının derecesi, çeşitli hedeflerinin

⁴⁹ Fatma Gül Cirhinlioğlu, *Din Psikolojisi* (Ankara: Nobel Yayınları, 2014),145.

⁵⁰ Kubbealtı Lugati, “Maneviyat.”

⁵¹ Ali Ayten, *Tanrı'ya Sığınmak* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012),53; Ahmet Çakmak, “*Lise Öğrencilerinde DKAB Eğitimi İle Hayatı Anlamlandırma Arasında Dindarlık ve Sorumluluğun Aracılık Rolünün İncelenmesi*”

(Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2018),18.

⁵² Latif Tokat. *Anlam Sorunu* (Ankara: Elis Yayıncılık, 2014),15.

⁵³ Celal Büyük, *Hayatın Anlamı Bağlamında Teizm ve Ateizm* (Ankara: Dijital Yayınları,2021),18; Muhammed Enes Vural “*Hayatın Anlamı, Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkisi: Bir Karma Yöntem Araştırması*” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021),21.

⁵⁴ Tevfik Harun Reşidi, “Mikyasa Mâna'l-Hayat”. *Mecelletü'l-İrşadi en-Nefsiyyi,Camiatü Aynü'ş-Şems*, (1996),1026-1055.

kapsamlı kavramı ve uygun yöntemlerle bunlara nasıl ulaşılabileceği olarak da tanımlanır.⁵⁵ Bireyin, toplumun kültürü ve değişkenleri ışığında, kendisiyle ve başkalarıyla etkileşim durumlarında, kişisel deneyimlerinin çeşitli kaynakları aracılığıyla yaşamı hakkında oluşturduğu olumlu ya da olumsuz anlamlar bütünü” olarak da bilinir. Anlamlar, bireyin hayata yönelimini ve yaşadığı yaşam tarzını yansıtır. Bireyin ulaşmak için çalıştığı çeşitli alanlardaki yöntem ve hedeflerin bir resminde de ortaya çıkan, insanı en kötü ve en zor koşullarda bile yaşamaya devam etmeye iten değerlerdir.⁵⁶

Yapılan araştırmalar hayat hakkında bir anlama sahip olma veya anlam arayışında bulmanın hayat memnuniyeti ve psikolojik iyi oluşla pozitif yönde ilişkili olduğunu ortaya koymuştur.⁵⁷ Bir anlama sahip olmama yani anlamsızlığın ise tam tersi bir psikolojiye yol açtığını; uyuşturucu bağımlılığı, depresyon can sıkıntısı, varoluşsal boşluk, varoluşsal engelleme, varoluşsal kaygı gibi çeşitli problemlere yol açtığı belirtilmektedir.⁵⁸ Frankl, anlamsızlığın patolojik bir şeyden kaynaklanmamasına rağmen patolojik bir tepkiye neden olabileceğini belirtmektedir.⁵⁹ Nitekim yapılan çalışmalarda madde kullananların hayata karşı bir anlamsızlık içinde olduğunu ortaya koymaktadır.⁶⁰ Bu anlamsızlık içinde meydana gelecek olumsuzluklar, öldürücü bir durumla sonuçlanabileceği gibi bireyi anlık haz arayışlarına da yöneltebilir.⁶¹ Zira yapılan çalışmalarda; bağımlılığın kendinden memnun olmama ile ilişkisinin olduğu,⁶² bağımlılığın temelinde sıkıntılardan uzaklaşmak ve haz almak olduğu da bulgulanmıştır.⁶³ Hayatın anlamını aramayan, sorgulamayan birey kendisine ve çevresine

⁵⁵ Abdu'l-Basit Mutevelli, “Mâna'l-Hayat Lîayinetin Min eş-Şabab ec-Camii fî Alakatihi bibâdi'l-Muteğayirati,” *Buhusu'l-Mûtemer ed-Duveliyi er-Rabii, Camiatü Aynü's-Şems*, (1997),327-350.

⁵⁶ Muhammed Seyid Abdu'l-Âzim, “Hevau'l-Mâna Fî Alakatihi bibâdi'l- Muteğayirati'l-Nefsiyeti ve'l-İctimaiyeti leda Aynetin min tullabi'l-Camiati,” *Mecelletü'l-Bâs fi't-terbiyeti ve İlmi'l-Nefs, Camiatü Aynü's-Şems*, 2, (2001).

⁵⁷ Çakmak, “Lise Öğrencilerinde DKAB Eğitimi İle Hayatı Anlamlandırma Arasında Dindarlık ve Sorumluluğun Aracılık Rolünün İncelenmesi,”25; Adem Akıncı “Hayata Anlam Vermede Dinî Değerlerin ve Din Öğretiminin Rolü”*Değerler Eğitimi Dergisi*, 3, sy. 9 (2005): 7-24.

⁵⁸ Rasim Bakırcıoğlu, *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü* (Ankara: Anı Yayınları,2015).

⁵⁹ Viktor Emil Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı* (İstanbul: Okuyanlar Yayınları, 2014)

⁶⁰ İsa Ceylan, “Madde Bağımlısı Bireylerin Manevi İhtiyaçlarının Belirlenmesi (Amatem Örneği)” (*Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019),102.

⁶¹ Çakmak, “Lise Öğrencilerinde DKAB Eğitimi İle Hayatı Anlamlandırma Arasında Dindarlık ve Sorumluluğun Aracılık Rolünün İncelenmesi,”34.

⁶² Gürcü Erdamar - Abdülhamit Kurupınar, “Ortaöğretim Öğrencilerinde Görülen Madde Bağımlılığı Alışkanlığı ve Yaygınlığı” *Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, sy.1, (2014): 65-84.

⁶³ Cüneyt Evren vd. “Uçucu Madde Kullanıcılarının Özellikleri”. *Bağımlılık Dergisi*, 2, sy.2, (2001): 57-60.

yabancılaşır. Böyle bir anlamsızlığı yaşayan birey daima günaha meyilli, sorumluluk değerinden uzak ve tatmin edici bir yaşam peşinde koşacaktır. Sonuç olarak anlamsızlığın topluma, kültüre, doğaya ve tanrıya yabancılaşmaya, çeşitli nevrozlara, herhangi bir takıma olan bağımlılıktan uyuşturucu madde bağımlılığına kadar birçok bağımlılığa neden olabileceği ve buna bağlı olarak intihar olaylarının tetikleyeceği belirtilmektedir.⁶⁴

Yurt içinde ve yurt dışında yapılan çalışmalarda bağımlılığın ve uyuşturucu madde kullanımının varoluşsal zeminde açıklanabileceği ileri sürülmüştür.⁶⁵ Bu nedenle madde bağımlılarının varoluşsal anlam yaratma konusunda desteğe ihtiyacı olduğu düşünülmektedir.⁶⁶ Söz konusu araştırmalarda madde bağımlılığının yaşamın amacı, anlam, özgürlük ve maneviyat gibi konularla ilişkisinin olduğunu ortaya koymuşlardır.⁶⁷ Fakat günümüzde bağımlıları yatıştırıcı ilaçlarla mutsuzluklarını örtbas edip anlam yerine heyecanı koyan psikiyatrist müdahaleler bağımlılıkla mücadelede yeterli başarıyı sağlayamamaktadır. Zira anlamsızlık sonucu oluşan problemler, psikiyatrinin sınırlarını aşmaktadır. Bu tür problemler ancak dinsel müdahalelerle çözülebilir. Bunun için Deikman, modern bilimlerin bağımlılık gibi problemlerin çözümünde din gibi kadim öğretilerden destek almaları gerektiğini savunmaktadır.⁶⁸ Buradan hareketle madde bağımlılığından uzaklaşma konusunda tıbbi ve psikososyal müdahalelerin yanı sıra, bireyin anlam ihtiyacını karşılamaya yönelik inanç merkezli hizmetlerinin sunulması, bireyin madde kullanımından uzaklaşmasını kolaylaştırabilir.⁶⁹

⁶⁴ Çakmak, "Lise Öğrencilerinde DKAB Eğitimi İle Hayatı Anlamlandırma Arasında Dindarlık ve Sorumluluğun Aracılık Rolünün İncelenmesi,"³⁴.

⁶⁵Gila Chen, "Social Support, Spiritual Program, And Addiction Recovery" *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 50,Sy.3,(2006): 306-323. <https://doi.org/10.1177/0306624X05279038>; Rogers, Maria A Rogers - Debra Cobia, "An existential approach: An alternative to the AA model of recovery" *Alabama Counseling Association Journal*, 34,sy. 1, (2008),59-76.

⁶⁶Gila Chen, " Social support, spiritual program, and addiction recovery. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 50,sy.3(2006): 306-323. <https://doi.org/10.1177/0306624X05279038>.

⁶⁷ Mustafa Kemal Yöntem, "Uyuşturucu Madde Kullanan Üniversite Öğrencilerinin Varoluşsal Problemlerinin İncelenmesi" *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 6, (2019): 25-50. <http://dx.doi.org/10.15805/addicta.2019.6.1.0037>.

⁶⁸ Arthur J Deikman, "Tasavvuf ve Psikiyatri". Çev. Kemal Sayar, *Sufi Psikolojisi*, ed. Kemal Sayar,178-208. (İstanbul: Kapı Yayınları,2006),123-143.

⁶⁹ Habibullah Akıncı, - Bedrettin Kesgin "Madde Bağımlılığından Uzaklaşmada İnanç Temelli Organizasyonların Rolü: Hıristiyanlık, Yahudilik ve Müslümanlık Bağlamında Bir Değerlendirme" *Gençlik Araştırmaları Dergisi* 6, sy.16 (2018): 165-179.

Dinin başa çıkma sürecindeki etkisi ve önemine dikkat çekenlerin başında gelen Pargament de dinin kutsal ve anlam gibi iki büyük alanın kesişme noktasında olduğunu ifade ederek dinin kutsalla ilişkili bir anlam ortaya koyduğunu belirtmeye çalışmaktadır. Ayrıca dinlerin hayat içerisinde acı veren olaylarla yüzleşmede insanlara bir yol sunduğunu ve dinin başa çıkmada önemli bir araç olduğunu kaydetmektedir.⁷⁰

Din hayatta sadece insanı zihinsel anlamda tatmin ederek bir anlam kazandırmaz. Bununla birlikte ruhsal ve toplumsal yapıyı belirleyen düzenlemeleri de sağlar. Bu anlamda ortaya çıkacak ruhsal ve toplumsal problemlere de çözüm üretebilmektedir.⁷¹ Dolayısıyla hayatın anlamı ve amacı bireylerde değer yargısı geliştirir. Dine dayalı bir anlam hayatta, bireye sorumluluk duygusu geliştirerek davranışlarını da bu anlama göre düzeltmesini sağlayabilir.⁷²

İslam dini açısından değerlendirecek olursak dinin bireyin anlam dünyasına, bilişsel, davranışsal ve duygusal olmak üzere üç boyutta katkı sağladığını söyleyebiliriz. Bunlardan aidiyet, ehemmiyet, insicam bilişsel boyutu; hedef, değer ve meşruiyet davranışsal; güven ve aşkınlık duygusal boyutu ifade etmektedir.⁷³ Dini bağlılığı zayıf olan bireylerin bu üç boyutta da anlamsızlığı yaşadığı düşünülmektedir. Nitekim madde kullanıcılarına yönelik yapılan çalışmalarda madde kullanan bireylerin yaşamın amacı ve anlamı hakkında olumsuz düşündükleri bunun için sorumluluk ve emanet bilinciyle hareket etmedikleri ortaya konulmuştur. Araştırmalar yaşamın anlamında sıkıntı yaşayan bireylerin madde ile bu boşluğu doldurmaya çalıştıklarını ortaya koymaktadırlar. Bunun için madde kullanan bireylerin anlam yaratma konusunda desteklenmesi gerektiği belirtilmektedir.⁷⁴ Madde kullanımı, bireyin sağlıklı düşünmesini ve algı yeteneğini olumsuz etkilediğinden hayatının merkezine sadece

⁷⁰ Kenneth I Pargament, "Patterns of Positive and Negative Religious Coping with Major Life Stressors", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37,sy. 4, 1998): 710-724.

⁷¹ Abdülkerim Bahadır, "Hayatın Anlam Kazanmasında Psiko-Sosyal Faktörler ve Din" (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,1999),82.; Hüseyin İbrahim Yeğin, "Öfke Duygusu ve Dinî Açısından Baş Edebilme Yolları". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10 / 2 (2010), 235-258.

⁷² Yahya Turan, "Kişilik Özellikleri ve Dinsel Yönelimler Üzerine Bir Araştırma" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009),186.

⁷³ Vural, "Hayatın Anlamı, Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkisi: Bir Karma Yöntem Araştırması",91.

⁷⁴Yöntem, "Uyuşturucu Madde Kullanan Üniversite Öğrencilerinin Varoluşsal Problemlerinin İncelenmesi";Ceylan, "Madde Bağımlısı Bireylerin Manevi İhtiyaçlarının Belirlenmesi (Amatem Örneği)",156.

kendisini koyar. Kendisini doğruluğun ölçüsü olarak kabul eder. Bu da hayatta sorumluluk almayı ve hayata bakışı tamamen olumsuz etkileyebilir.

Madde kullanan bireyin madde kullanım öncesi ve bağımlılık sürecindeki en belirgin özelliklerinden biri kendisini ötekileştirilen ve yalnız olarak görmesidir. Kur'an Allah'ın insana şah damarından daha yakın olduğunu, kâinata her an müdahale ettiği, toplu ibadetlere ve kolektifliğe vurgusu bireylerde aidiyet hissini oluşturmayı amaçlamaktadır. İslam'da insanın değerli kılınması⁷⁵ ve yeryüzünde Allah'ın halifesi olduğu⁷⁶ inancı, hayatının saçma ve anlamsız olduğu hissine kapılması noktasında koruyucu bir bakış açısı sağlayabilir. Ayrıca Kur'an'ı Kerim zaman kavramı üzerinde durarak onun insanın en önemli sermayesi olduğundan bahsetmekte ve bu konuda farkındalık oluşturmayı amaçlamaktadır.

Yaşam hakkında tatmin edici cevap bulan bireyler için hayatın bir değeri vardır. Fakat hayata dair bir anlama sahip olmayan bireyler anlamsızlık duyguları içinde olumsuz tavırlar sergileyebilirler. İslam dinine bağlı bireylerin anlam dünyaları Allah merkezlidir. Nitekim bu inanç sisteminde Allah insanları bir amaç için yaratmıştır. Bu amacın yerine getirilmesi varlığımızın sebebini anlaşılır kılacaktır. Varoluş sebebini kavrayan birey yaratılış gayesine uygun olarak yaşar.⁷⁷ Bu anlamda hayatı ve yaratılışını kavrayan birey kendisine ve çevresine değer verir, sorumluluk duygusuyla hareket eder. Bu da bağımlılık veya uyuşturucu madde kullanımına karşı bireyi koruyan bir faktör olarak görülebilir. Nitekim uyuşturucu madde kullanan bireylerin hayatı anlamsız gördüklerini bu durumun kendilerini intihar düşüncesine sürüklediğini ileri sürmektedirler.⁷⁸

Bütün bu açıklamalar dikkate alındığında, hayata yüklenen anlamın bireyin hayata karşı duruşunu da şekillendirdiği görülmektedir. Hayatını anlamlı ve değerli

⁷⁵ İsra,17/70.

⁷⁶ Bakara,2/30.

⁷⁷ Akıncı, "Hayata Anlam Vermede Dinî Değerlerin ve Din Öğretiminin Rolü".

⁷⁸ Ceylan, "Madde Bağımlısı Bireylerin Manevi İhtiyaçlarının Belirlenmesi (Amatem Örneği)" 102.

gören bireylerin karşılaştıkları sıkıntılar karşısında daha güçlü olacağı, depresif ve zorlayıcı duygularla daha kolay baş edebileceği söylenebilir.⁷⁹

Denetimli Serbestliğe Tabi Tutulan Madde Bağımlılarına Yönelik Dini/Manevi Destek Programı

Yurt dışında madde bağımlılarına yönelik dini/ manevi içerikli destek programları bir asra yakın zamandan beri uygulanırken ülkemizde ise bu alanla ilgili çalışmalar henüz önemli ölçüde bir ivme kazanmamıştır. Nitekim alanyazında konuyla ilgili araştırmaların sınırlı sayıda olması söylediklerimizi doğrular niteliktedir. Çalışmamızın konusu olan denetimli serbestlikte madde bağımlılara yönelik dini/manevi içerikli yapılandırılmış bir programın bulunmaması alanyazında bir boşluğa işaret etmektedir. Buradan hareketle çalışmada denetimli serbestlik kurumlarında madde bağımlılarına yönelik uygulanabilecek programın geliştirme adımlarına yer verilmiş ve örnek bir oturum üzerinde gösterilmiştir.

Bu çalışmada denetimli serbestliğe tabi tutulan madde kullanıcılarına yönelik programın adımları ve bir oturum örneği verilecektir. Denetimli serbestliğe tabi tutulan bağımlılara yönelik bir program geliştirmek için öncelikle “bağımlıları en iyi bağımlılar anlar” gerçeğinden hareketle 9 madde kullanıcısıyla görüşme yapılmıştır. Daha sonra madde bağımlılarının tedavisine katılan denetimli serbestlikte, AMATEM ve Yeşilay’da çalışan 11 sosyolog ve psikologla mülakat yapıp veriler toplanmıştır. Ayrıca ülkemizde madde bağımlılarına yönelik yapılmış dini/manevi içerikli çalışmalar taranarak doküman incelemesi yapılmıştır. Elde edilen verilerin Maxqda programı ile analiz edilmesi neticesinde yedi temaya ulaşılmıştır. Bu temalar: Dini Anlamlandırma, Duyguları Tanıma ve Kendi Duygularını Fark Etme, Dini Bilgi ve Bağımlılık Bilinci, Dine Yönlendirme, Dini Sosyal Destek Sağlama, Dini Pratiklerle Manevi Olgunlaşma ve Değerlerle Manevi Olgunlaşma şeklindedir. Programın uygulanacağı grupların dezavantajlı yapıları, temaların yoğun içerikleri ve zaman faktörü göz önüne alınarak on oturumluk bir program hazırlanmıştır.

⁷⁹Mevlüt Kaya- Nurettin Küçük, “İbadetler İle Hayatın Anlamı ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42, (2017): 17-44.

Örnek Oturum

İnsan hayatı boyunca çeşitli problemler ve eksikliklerle karşılaşabilir. Bireyin karşılaştığı bu hayat olayları ve zorluklarıyla mücadele edebilmesi için öncelikle onları doğru bir şekilde anlamlandırması gerekmektedir. Nitekim anlamsızlık duygusu ve olayları doğru değerlendirememesi, bireyleri hayattan uzaklaştırıp yalnızlık duygusuyla baş başa bırakabilir. Bunun için dini danışman öncelikle danışanların hayat olaylarına karşı dini bir anlam geliştirmelerini sağlamaya çalışmalıdır.

I. Oturum Planı

Modül 2: Bilişsel Farkındalık Oturumun Adı: Dini Anlamlandırma			
Oturumun Amacı: Bu oturumun amacı grup üyelerine hayatın anlamı, varoluşun dini açıklaması, hayat olaylarının farkında olma, dinin önemi ve kazanımları hakkında farkındalık oluşturmaktır.			
Kazanım	Konular	Yöntem ve Teknik	Süre
	Giriş -Duygu-Düşünce Kontrolü -Geçmiş oturumun özeti ve Ev ödevi kontrolü -Katılımcıları güdüleme -Kazanımları ele alma	Anlatım: Soru- Cevap -Tartışma	5 dk.
1.Yaşamın amacını öğrenir. 2.Dinin bireyin hayatındaki kazanımlarını öğrenir. 3.İçinde bulunduğu durumu kabullenip iyi yönde yorumlama kapasitesini geliştirir. 4.Madde kullanmanın hayatın	Uygulama -Dini kaynaklarda hayatın anlamı ve amacı -İçinde bulunduğu durumun muhasebesini yapma -Dinin ölüm ve sonraki hayata bakışı -Madde kullanmanın hayatın anlamı ile ilişkisi	Anlatım: Soru-Cevap S1. Sizce hayatın anlamı nedir? S2. Sizce Dünya'ya gelişimizin amacı nedir? S3. Hayatınızı anlamlandırma konusunda Dinin etkisini nasıl değerlendirirsiniz? S4. Zararlı şeylerin varlığını nasıl	35 dk

<p>anlamı ile ilişkisini öğrenir.</p> <p>5.Dünya ve ahiret bilincini geliştirmesi ile zamanın farkındalığını geliştirir.</p> <p>6.Ölümün yok oluş olmadığı bilincini kazanır.</p>		<p>değerlendiriyorsunuz dini bir izahı yapabilir misiniz?</p> <p>S4. Ölüm sonrası hakkında ne düşünüyorsunuz?</p> <p>S5. Zariyat, 56, Mülk süresi 2. Ayet üzerinde hayatın anlamı tartışılır.</p> <p>S6. “Yaşamak demek acı çekmek demektir” sözü hakkında ne söylemek istersiniz?</p>	
<p>7.Oturumu özetler ve Değerlendirir.</p>	<p>Değerlendirme</p> <p>Oturumun değerlendirmesi ve oturumla ilgili duygu ve düşüncelerin alınması</p> <p>-Bir sonraki oturumun kazanımlarından haberdar etme ve Ev ödevi verilmesi.</p>	<p>Soru-Cevap</p> <p>Tartışma</p>	<p>10 dk</p>
<p>Oturum Materyal ve Ekleri: Oturum görseli, eğitici videolar</p> <p>Ek1. Ev Ödevi: Beyaz şeytan filminin izlenilmesi</p>			

II. Gözden Geçirme

Duygu-Düşünce Kontrolü

Grup lideri olan manevi danışman ikinci oturumun açılışını yaparak duygu-durum kontrolü yapar. Katılımcıların tepkilerine uygun dönütler verir.

“Merhaba, Arkadaşlar hepiniz hoş geldiniz, nasılsınız? Umarım İyisiniz?”

Geçmiş Oturumun Özeti ve Ev Ödevi Kontrolü

Manevi danışman birinci oturumun özetini yaparak ev ödevinin yapılıp yapılmadığını kontrol eder.

“Sizinle geçen hafta neleri yaptığımızı, neleri ele aldığımızı hatırlatmak istiyorum. Geçen hafta sizinle tanıştık, her birimizin ayrı hayat hikayesinin olduğunu öğrendik. Programın amacını ve hedeflerini ele aldık, programa ilişkin beklentilerimizi dile getirdik. Bu bağlamda hangi konuları işleyeceğimizi belirttik. Daha sonra grup kurallarını ortaya koyduk. Bu kurallar gizlilik, devam ve takip, aktif katılım, ev ödevi, dikkati toplama ile koşulsuz olumlu kabul ve saygı şeklindeydi. Evet, şimdi geçen hafta bir ödev vermiştim: Hayatın amacı ile ilgili Zariyat, 56, Mülk süresi 2. Ayetlerin mealini okuyup neler hissettiğinizi yazmanızdı. Bu ödevi yapanlar bizlerle paylaşabilirler.

Manevi danışman gelen cevaplara göre katılımcıları takdir eder. Ödevi yapmayan katılımcıların gerekçelerini öğrenmeye çalışır.

“Ev ödevini yapmayanların geçerli bir mazereti olabilir. Şimdi bunları öğrenmek istiyorum.”

Katılımcıları Güdüleme

Manevi danışman katılımcıları güdülemek amacıyla ikinci oturumun kazanımları hakkında bilgi verir. Katılımcılara *“Sizce hayatın anlamı nedir?”* sorusunu sorarak dikkatlerini çekmeye çalışır. Manevi danışman ikinci oturum ile ilgili her kavramın ismini sunum planına yazar.

“Bu haftaki konumuz dini kaynaklarda hayatın anlamı ve amacı, içinde bulunduğu durumun muhasebesini yapma, dinin ölüm ve sonraki hayata bakışı ve madde kullanmanın hayatın anlamı ile ilişkisi olacaktır.”

III. Uygulama

Hayatın Anlamı ve Amacı

Manevi danışman katılımcıların dikkatlerini çekmek için soru sorar ve cevapları dikkatlice dinler.

“ Hayatın anlamı denilince aklınıza neler geliyor? Bizi yönlendiren irademizi etkileyen herhangi bir varlık aklımıza geliyor değil mi? İnsan anlamsız bir davranışta bulunmaz anlamsız bir şeyin peşinde koşmaz çünkü anlam verdiğimiz şey değer verdiğimiz şeydir. Uğruna çaba ve mücadele verdiğimiz şeydir. Başka? Hayat imtihan ve sınavdır değil mi? Öyleyse bu sınavı geçmek için bazı sorumluluklarımız vardır. Onlara uymak, onlar için çalışmak gerekir. Şimdi şöyle bir soru sora bilir miyiz? Uyuşturucu madde gibi zararlı şeylerin varlığı da bu hayatın anlamıyla ilişkili değil mi? İmtihanın bir parçasıdır diyebilir miyiz? Hayatın anlamı denilince uğruna yaşamaya değer olan şey diyebiliriz değil mi? Bu kişiye göre değişir değil mi? Örneğin yemek içmek, eğlenmek, gezmek, aile, arkadaş, eş vb. olabilir.”

Kur'an hayatın anlamını şöyle tanımlar: “ **Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı bir övünme ve çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir.**”⁸⁰ Süs ve eğlencenin özelliği geçici olmasıdır değil mi? Ama insanın içinde hiç bitmeyen sürekli olmasını arzuladığı istekleri vardır. Bunların ise ancak Allah katında ulaşabileceğini ve bunun için mücadele verilmesi gerektiğini buyurur. “**Hiç kimse, yapmakta olduklarına karşılık olarak, onlar için saklanan göz aydınlıklarını bilemez.**”⁸¹ “ Orada kendileri için diledikleri her şey vardır. Katımızda daha fazlası da vardır.”⁸² “Onun (içiminin) sonu misktir(ağızda misk gibi koku bırakır) işte yarışanlar, bunun için yarışsınlar.”⁸³ Allah insanlar için anlamlı olanın, kalıcı olan şeylerin olduğunu; yani iyi davranışlar güzel ilişkiler ve verimli hayat olduğunu buyurmaktadır. “ **Mallar ve evlatlar, dünya hayatının süsüdür. Baki kalacak salih ameller ise Rabbinin katında, sevap olarak da ümit olarak da daha hayırlıdır.**”⁸⁴ Başka bir ayette “**Zamana yemin olsun ki insanoğlu zarardadır. Ancak iman edip iyi işler yapanlar hariç**” diye buyurulmaktadır.”

⁸⁰ Hadid,57/20.

⁸¹ Secde,32/179.

⁸² Kâf,50/35.

⁸³ Mutaffifin,83/36

⁸⁴ Kehf,18/46

İslam dinine bağlı bireylerin anlamı, Allah merkezlidir. Nitekim Allah insanları bir amaç için yaratmıştır. Bu amacın yerine getirilmesi varlığımızın sebebini anlaşılır kılacaktır. Varoluş sebebini kavrayan insan yaratılış gayesine uygun olarak yaşar. Kur'an insan hayatının amacını şöyle tanımlıyor **“Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım. Ben onlardan bir rızık istemiyorum. Bana yedirmelerini de istemiyorum.”**⁸⁵ Öyleyse insan için hayatın amacı kul olmaktır. Bu çok önemli bir noktadır arkadaşlar. Kulluk bilincini kaybedenler tarihte ya firavunlukla ya belâmlıkla ya da kârunlukla nitelenmişlerdir. Bu gayeden uzaklaşan, nefsinin arzularını ilah edinir, günahta ısrar eder, hakikati görmeyip zevk peşinde koşar. Böylece ahireti unuttur ve ölüme hazırlıksız yakalanabilir.

Bu açıklamadan sonra manevi danışman madde kullanımını hayatın anlamı ve kulluk görevi çerçevesinde değerlendirmelerini ister.

“Bir insanın hayatında Allah varsa hayat onun için anlamlıdır ve değerlidir. Kur'an böyle bir anlamla ayakta duran mağara sahiplerinin sözlerini şöyle aktarıyor “Umulur ki, Rabimiz bize bunun yerine daha iyisini verir. Çünkü biz artık Rabbimizi arzulayanlarız.”(Kalem,68/32). Bu ayet bize sıkıntılarla başa çıkmada bir motivasyon kaynağı sayılır. Nefsin karanlığında mağaranın iman nuruyla aydınlanmış karanlığını tercih etmek...! “ **Kuşkusuz içimizde Müslüman olanlar da var, hak yolundan sapanlar da var. Kim Müslüman olursa, işte onlar doğruyu arayıp bulmuşlardır.**”⁸⁶

“Allah anlamsız bir hayat sürdürenlerin durumlarını şöyle tasvir etmektedir: **“inkâr edenlere gelince; onların amelleri ırsız bir çöldeki serap gibidir. Susamış kimse onu su sanır Yanına geldiğinde hiçbir şey bulmaz...”**, “Yahut onların halleri derin bir denizdeki karanlık gibidir. (bir deniz ki) onu dalga üstüne dalga kaplıyor, üstünde de bulutlar var. Karanlıklar üstüne karanlıklar. İnsan elini çıkarsa neredeyse onu bile göremez. Kime Allah nur vermezse, onun için nur **diye bir şey yoktur.**”⁸⁷ Bu ayetlerden de anlaşılıyor ki varlığının merkezinden ayrılan

⁸⁵ Zâriyat,51/56-57

⁸⁶ el-Cin,72/14.

⁸⁷ Nûr,24/39,40.

kişiler denizin karanlık sularında kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar. Kendi varlığını dahi hissedemiyor, kendisini kaybediyorlar. Bu tür insanlar için ahlakın temeli yoktur. Madde bağımlısı bireyler çoğunlukla ne yaptıklarının farkında değiller. Hatta kendilerinin dahi farkında olmadıklarını söylüyorlar siz de bu açıklamalara katılıyor musunuz?”

Manevi danışman bu ayetler ışığında bağımlılığın değerlendirilmesini ister.

“İslam’da hayatın anlamı bu dünyayla sınırlı aktarılmaz ahirete geçirmeyen anlam eksiktir. İslam düşüncesine göre insan öldükten sonra tekrar dirilecek ve ahiret hayatı denilen ebedi bir hayat başlayacaktır. İnsanın ahiretteki konumu ise dünyada yaptığı davranışlara ve gösterdiği tutuma göre olacaktır. İyi ve yararlı davranışlarda bulunanlar mükâfatlandırılacak, Allah’ın iradesinin aksi yönde davranışlarda bulunanlar ise cezalandırılacaktır.⁸⁸ Böyle bir inanç, bireylere olumsuz sonuçlar doğuran davranışlarla başa çıkma gücünü kazandırır. Ayrıca insanın karşılaştığı haksızlık ve üstesinden gelemeyeceği zulmün karşılıksız kalmayacağı ahirette bunun hesabının sorulacağı inancı bireyin psikolojik iyi oluşuna katkı sağlayabilir. Böylece sonu bir hiç ve karanlık olan anlamsızlığa çözüm sunmaktadır.”

“Aksi halde insanın yok olup gideceği düşüncesi, geride bıraktıklarıyla ebedi irtibatının kesileceği düşüncesi bireyi mutsuz yapmaktadır. Böyle bir anlamsızlığa düşen birey sarhoşlukla, uyuşturucu maddelerle zihnini rahatlamaya çalışır. Dikkatlerini dağıtmaya zihnindeki sorulardan kurtulmaya çabalar.”

“Hayatın amacı ise yine kendisidir. Yani ölüm! Soluk alıp veren, can taşıyan bir ölümdür, yaşayan ölüdür. Balçığın yaşamasıdır, bataklık çamurunun var olmasıdır. Kur’an’da da böyle buyurmuyor mu? Önce ölümü yarattığından bahsediyor sonra hayatı yarattığını söylüyor.⁸⁹ Buradaki ölüm bir hiçlikten yaratılma ve sonra bir hiçliğe doğru yok oluş değildir. Yeni bir form, yeni bir şekle ve hayata başlama demektir. Ölüm hayat imtihanın sona ermesidir insanın yok olması değil. Dolayısıyla ölümü, bir yok oluşun ötesinde yeni bir varoluşu temsil eden olgu olarak görmeliyiz.”

⁸⁸ el-İsrâ,17/9-10.

⁸⁹ el-Mülk,67/72.

“Fizik kanunlarına göre enerji yok olmaz, sadece şekil değiştirir. Böylece enerjimiz veya kuvvetlerimiz ikinci bedenimizde devam eder. Ölümün özü hakkında derinlemesine düşünürsek, ölümden sonra hayatın olduğunu ve ölüm meleğinin yaptığı şeylerden birinin de ikinci bedeni fiziksel bedenden ayırıp o bedeni belirlenen yere götürmek olduğunu anlarız. Bu nedenle intihar eden kişiler hala birçok sorunla başıboş dolaşan ruhlardır, çünkü fiziksel bedenlerini yok etmiş veya kullanım dışı bırakmış olsalar bile ikinci bedenle olan bağlantıları hala vardır ve kesilmemiştir; bu bağlantıyı kendi kendilerine kesemezler ve bu durum ölüm açısının gelip görevini yaptığı asıl zamana kadar devam eder. Aynen bunun gibi bağımlılık da bireye ölümden sonra da acı vermeye devam edecektir” Hz. Peygamber de böyle buyurmamış mıydı? “İntihar eden intihar ettiği aletle her gün kendini öldürür.⁹⁰ Yani o acıyı hep yaşayacaktır.

IV. Değerlendirme

Oturumun Değerlendirmesi ve Oturumla İlgili Duygu ve Düşüncelerin Alınması

Manevi danışman grup sürecine ve ikinci oturuma ilişkin katılımcıların duygu ve düşüncelerini ifade etmelerini sağlar.

“Şimdi de sizin bugün neler öğrendiğinizi, kendinizi nasıl hissettiğinizi ve en çok hangi ayetten etkilendiğinizi ele alalım. Bu konudaki fikirlerinizi merak ediyorum.”

Manevi danışman verilecek cevaplara göre gerekli içerik ve duygu yansıtması yapar. Manevi danışman olumlu olan duygu ve düşünceleri takdir eder. Olumsuz olanlar ile ilgili ise katılımcılardan görüş ister. Daha sonra manevi danışman ikinci oturumda nelerin yapıldığına ilişkin oturumun özetini yapar.

“Sizinle bugün hayatın anlamı ve amacının ne olduğu hayata anlam katan değerlerimizden bahsettik. Ayrıca ölüm ve ahiret hayatı ile ilgili konuştuk ahiret ve ölüm olgusunun hayatı anlamlandırmasındaki etki ve başa çıkmadaki önemi üzerinde durduk

⁹⁰ Buhari, Tıb, 56.

konuyla ilgili ayetleri açıkladık. Son olarak uyuşturucu madde kullanmanın hayatın anlamıyla ilişkisini ele aldık.”

Manevi danışman bir sonraki oturuma kadar katılımcıların hayatın anlamı ile ilgili düşüncelerinin netleşmesi için ev ödevi verir.

“Peki, bu haftaki ev ödeviniz hayatın anlamı ve ölüm sonrası hakkındaki bilgilerinizin pekişmesi için “Beyaz Şeytan Filmini izleyip duygu ve düşüncelerinizi paylaşmanızı istiyorum.”

Manevi danışman katılımcılara eklemek istedikleri bir şeyin olup olmadığını öğrendikten sonra oturumu kapatır.

“Bir sonraki oturumda görüşmek dileğiyle. Hepinize iyi günler diliyorum.

SONUÇ

Madde bağımlılığına yönelik hayati önem taşıyan ilaçlar ve psikolojik müdahaleler kurtarma ve iyileşmenin önemli parçaları olmakla birlikte yeterli değildirler. Zira istek, korku ve fantezilerin meydana getirdiği çatışmalardan kurtulamama, anlamsızlık ve gelişim ihtiyacının karşılanmaması nedeniyle psikolojik rahatsızlık yaşayan bireyler, uyuşturucu madde gibi aldatıcı unsurlara başvurarak mutsuzluklarını örtbas etmekte, anlam yerine geçici olan heyecanı tercih etmektedirler. Bu da tıbbi tedaviyi aşan bir durumdur.⁹¹ Bu nedenle dini uygulamaların da temel gayesi olan manevi yön ile hayatın anlamlı olabileceği, mutsuzluğun mutluluğa dönüşebileceği belirtilmekte ve madde bağımlılığına neden olan psikolojik rahatsızlıkların manevi motivasyonla giderilebileceği savunulmaktadır⁹²

Din ve dini katılım, insanları alkol ve/veya uyuşturucu bağımlılığına götüren ve tıbbi müdahalelerin tek başına çözemediği birçok sorunu çözebilir. Nitekim alan yazında yapılan çalışmalar, dini inançların, uygulamaların ve aidiyetin yanı sıra yüce bir

⁹¹ Deikman, “Tasavvuf ve Psikiyatri,” 123-143; Gürsü, “Bağımlılık ve Din (Nöropsikolojik Bir Yaklaşım),” 270-271.

⁹² Shafie, Amin Al Haadi vd. “The Effectiveness of a Guided Repentance Module: A Qualitative Analysis of Psycho Spiritual and Drug Related Locus of Control”. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 9, sy.6, (2019): 214-228.

varlığa olan inançtan ilham alan dini/manevi programların madde bağımlılığının önlenmesine ve madde bağımlılığından kurtulmaya önemli ölçüde katkıda sağladığını göstermektedir.⁹³ Zira din, hayatı anlamlandırma, iç disiplini sağlayarak otokontrol sağlayabilme, hazzı geciktirmesi ya da kontrol altında tutması, sosyal destek sağlayarak bireylerin bağımlılık için bir risk faktörü olan yalnızlığa karşı koruması⁹⁴ vb. birçok açıdan bireyleri desteklemektedir. Bunun için bağımlılık sorununun manevi ve dini olgularla ele alınması iyileşme sürecine önemli ölçüde etki edebilir. Zira bağımlılık sadece biyolojik ve psikolojik problemler değildir. Çünkü düalist bir yapıya sahip insan, kendi varlığında bir anormallik meydana geldiğinde ruhsal sağlığıyla da ilgilenmek zorundadır.

Bağımlılığın ahlaki bir suç mu yoksa tedavi edilmesi gereken bir hastalık mı olduğu tartışmaları 19. Yüzyıldan itibaren yerini bağımlılığın tedavi edilmesi gereken bir hastalık olduğu yaklaşımına bırakmıştır. Fakat bu hastalığın beyin hastalığı mı, ruhsal bir hastalık mı olduğu konusu hala netleşmiş değildir. Ülkemizde 2005 yılında ceza infaz sistemine giren denetimli serbestlikle madde bağımlıların tedavi edilmesi gereken bir hastalık olduğu belirginleşmiştir.⁹⁵ Fakat bu hastalığın tedavisinde uygulanan SAMBA programı ve öfke kontrol programları bağımlılığı beyin hastalığı olarak görmekte ve ona göre yaklaşım içermektedir.⁹⁶ Bu bakış açısı madde kullanan bireylerin iç muhasebe yapmalarının ve vicdanın yargısının önüne geçebilir. Zira madde kullanan birey ya da bağımlılık derecesine ulaşan birey, bunu kendi iradesinin dışında gerçekleştiğini ve bunda kendisinin bir suçu olmadığını düşünebilir. Bağımlılığı, beyin hastalığı olarak görmek yerine diğer suçlar gibi beyne zarar verebilen bir ahlaki problem olarak görmek daha etkileyici bir yaklaşım olabilir. Nitekim Kur'an bağımlılık gibi suçları beyin hastalığı değil kalp hastalığı yani ruhsal bir hastalık olarak görmektedir. 2019 yılında Diyanet İşleri

⁹³ Grim –Grim, “Belief, Behavior, and Belonging: How Faith is Indispensable in Preventing and Recovering from Substance Abuse,”13..

⁹⁴ Muhammed Kızılgeçit, “Yalnızlık Umutsuzluk ve Dindarlık İlişkisi.” (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2011),102; Muhammed Kızılgeçit-Murat Yıldırım, “COVID-19 Korkusu, Ölüm Depresyonu ve Ölüm Kaygısı: Aracı Olarak Dini Başa Çıkma”. *Din Psikolojisi Arşivi*, 45/1,(2023), 23–36. <https://doi.org/10.1177/00846724221133455>

⁹⁵ Çoban, “Uyuşturucu Madde Bağımlılığı ile Mücadelede Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Uygulamalarının Yeri ve Önemi”.

⁹⁶ Kültegin Ögel,. *SAMBA - OKUMALAR* (İstanbul:Yeniden Yayınları, 2014),29.

Başkanlığı ile Adalet Bakanlığı arasında imzalanan protokol ile bağımlılığın da ruhsal bir hastalık olduğu yaklaşımı ileri sürülmeye başlandı. Ancak denetimli serbestlikte bireysel ve grup şeklinde verilecek bir programın bulunmaması yapılacak manevi destek ve rehberlik çalışmalarının verimliliğini tartışmaya açmaktadır.

Denetimli serbestlikte iyileşmekte olan bağımlıların tedavi sürecinde dini/manevi desteği almaları, onların çektiği acılar ve güçlükler, hayatın anlamı ve amacı, kişilerarası ilişkiler, sosyal yapılar ve ahlaki standartlar hakkında yapıcı bir şekilde yeni bir bilişsel bakış açısı kazanmalarına yardımcı olabilir. Uyuşturucusuz bir yaşamı teşvik eden dindarlık, hayatın anlamı ve amacı, özdenetim, akıl sağlığı, ahlak, destekleyici sosyal ağ ve sosyal katılıma yönlendirerek ayık kalma ve ayık kalmayı sürdürmeye yardımcı olacak önemli bir kaynak olarak gösterilmiştir.⁹⁷ Buradan hareketle başta Amerika olmak üzere, Avrupa ve İslam ülkelerinde bağımlılıkla mücadelede dini/manevi programlardan yararlanması konusunda stratejiler geliştirilmiştir. Bu bakış açısının ülkemizde de yaygınlık kazanması için daha fazla araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kapsamda hem infaz hem de eğitim ve iyileştirme merkezi olarak faaliyet gösteren denetimli serbestlik kurumunda madde bağımlılara yönelik uygulamak üzere on oturumluk bir program geliştirilmiş bu çalışmada bunun bir oturum örnek olarak verilmiştir.

⁹⁷Jerf WK Yeung, "Faith-based intervention, change of religiosity, and abstinence of substance addicts". *Braz J Psychiatry*. 44, (2022),46-56. <http://dx.doi.org/10.1590/1516-4446-2020-157>.

KAYNAKÇA

Ali, Mustafa. "Perspectives on Drug Addiction in Islamic History and Theology". *Religions* 5 (2014), 912-928.

Akça, Emrullah - Kızılgeçit Muhammed. "Sekine Kişilik Ölçeği: Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/1 (2021): 225-243.

Akıncı, Âdem. "Hayata Anlam Vermede Dinî Değerlerin ve Din Öğretiminin Rolü". *Değerler Eğitimi Dergisi*, 3 /9 (2005), 7-24.

Akıncı, Habibullah - Kesgin, Bedrettin. "Madde Bağımlılığında Uzaklaşmada İnanç Temelli Organizasyonların Rolü: Hıristiyanlık, Yahudilik ve Müslümanlık Bağlamında Bir Değerlendirme". *Gençlik Araştırmaları Dergisi* 6/16 (2018), 165-179

Ay, Mesut. *İslami Açından Manevi Rehberlik ve Manevi Rehberin Özellikleri*. Rotterdam: Avrupa İslam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Manevi Rehberlik Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Ayten, Ali. *Tanrı'ya Sığınmak*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.

Ayten, Ali vd. (ed.). *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. 2. Cilt. İstanbul: Dem Yayınları, 2016.

Bedri, Malik. "The AIDS Crisis: an Islamic Perspective." In *Islam and AIDS*. ed. Farid Esack - Sarah Chiddy. 28-42. Oxford: Oneworld, 2009.

Bahadır, Abdülkerim. *Hayatın Anlam Kazanmasında Psiko-Sosyal Faktörler ve Din*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi 1999.

Bakırcıoğlu, Rasim. *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Anı Yayınları, 2015

Bayraktar, Bilal. *Denetimli Serbestlik ve Bu Kavramın Ceza Adalet Sistemi ile Türk İnfaz Sistemine Getirdiği Yenilikler*. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Baygeldi, Merve Reyhan. "Türkiye'de Modern Sorunlara Dini Bir Çözüm Olarak Manevi Danışmanlık Uygulaması: Mevcut Durum ve Öneriler". *Analiz Dergisi*, 234 (2018), 1- 31.

Bilgiç, Şükrü. *Denetimli Serbestlik Uygulamalarında Manevi Danışmanlık ve Rehberlik, Cezaevi Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik içinde* ed. Mahmut Zengin vd. 57-76. İstanbul: Dem yayınları, 2017.

Brian, J. Grim – Grim, E. Melissa. “Belief, Behavior, and Belonging: How Faith is Indispensable in Preventing and Recovering from Substance Abuse”. *Journal of Religion and Health*, 58 (2019),1713–1750 <https://doi.org/10.1007/s10943-019-00876-w>.

Burakgazi, Mustafa. *Hükümlülerin Topluma Kazandırılmasında Denetimli Serbestliğin İşlevselliği Bingöl İli*. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,2017.

Büyük, Celal. *Hayatın Anlamı Bağlamında Teizm ve Ateizm*. Ankara: Dijital Yayınları,2021

Ceylan, İsa. *Madde Bağımlısı Bireylerin Manevi İhtiyaçlarının Belirlenmesi (Amatem Örneği)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi 2019.

Cook, Christopher C.H. *Alcohol and Other Addictions*. Suffolk: Kevin Mayhew LTD, 2008.

Chen, Gila. Social Support, Spiritual Program, And Addiction Recovery. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 50/3,(2006) 306–323. <https://doi.org/10.1177/0306624X05279038>.

Cirhinlioğlu, Fatma Gül. *Din Psikolojisi* Ankara: Nobel Yayınları. 2. Basım,2014.

Çakmak, Ahmet. *Lise Öğrencilerinde DKAB Eğitimi İle Hayatı Anlamlandırma Arasında Dindarlık ve Sorumluluğun Aracılık Rolünün İncelenmesi* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi 2018.

Çoban, Melih. *Uyuşturucu Madde Bağımlılığı ile Mücadelede Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Uygulamalarının Yeri ve Önemi: İstanbul Örneği*. İstanbul: I. Uluslararası Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Kongresi, 2016.

Dağdelen, Gözde. *Ankara İlinde Denetimli Serbestlik Yükümlülerinde Suç Tekrarı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktor Tezi, 2017.

Demirbaş, Timur. *İnfaz Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık. 2.Basım, 2008.

Deikman, Arthur J. “Tasavvuf ve Psikiyatri”. *Çev. Kemal Sayar, Sufi Psikolojisi*, ed. Kemal Sayar,178-208. İstanbul: Kapı Yayınları.1. Basım,2006.

Duman, Raşit. *Denetimli Serbestlik Sisteminde Eğitim ve İyileştirme Faaliyetinin Etkinliği; Giresun Örneği*. Samsun: On dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Gürsü, Orhan – İşbilen Nihal, *Bağımlılara Yönelik Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri*. Ed. Düzgüner, Sevde Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2020.

DSHY, Denetimli Serbestlik Hizmetler Yönetmeliği.(Kanun No. 5402) Resmi Gazete.28578. (3/7/2005). Erişim, 2 Şubat 2023. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/03/20130305-7.htm>.

Ercan, Fatumatü Zehra vd. “Madde Bağımlılığı Rehabilitasyon Modelleri” *Current Debates in Philisophy & Psychology* ed. Bora Erdağı.209-223 Londra :IJOPEC Yayınları, 2017.

Ertüzün, Ezgi vd. “Boş Zaman Aktivitelerinin Madde Bağımlılığı Sürecindeki Rolüne İlişkin Bir Çalışma”. *Hacettepe Spor Bilimleri Dergisi*,27/ 2 (2016) 49-58.

Ertugay, Recep. *Hz. Peygamber’in Sünnetinde Şefkat*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi,2017.

Erdamar, Gürcü - Kurupınar, Abdülhamit. “Ortaöğretim Öğrencilerinde Görülen Madde Bağımlılığı Alışkanlığı ve Yaygınlığı”. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 16/1, (2014), 65-84.

Eryalçın, Talip - Birinci, Mehmet. “Türkiye ve Avrupa’da Denetimli Serbestlik Sisteminin Yönetim Yapısı” *Management Structure of Probation System In Turkey and Europe. Sosyal Çalışma Dergisi*.5/2,(2021),171-182 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/scd>.

Evren, Cüneyt vd. “Uçucu Madde Kullanıcılarının Özellikleri”. *Bağımlılık Dergisi*, 2/2, (2001), 57-60.

Fırat, Mustafa. *Denetimli Serbestlik Tarihi Gelişimi*. <https://www.google.com>.Erişim, 25.04.2023. <https://www.academia.edu/>

Frankl, Viktor Emil . *İnsanın Anlam Arayışı*. İstanbul: Okuyanıs Yayınları, 17.Basım, 2014.

Frankl, Viktor Emil. *Duyulmayan Anlam Çığılığı*. Çev. Selçuk Budak, Ankara:Ötekin Yayınları, 1994.

Gürsu, Orhan. *Bağımlılık ve Din (Nöropsikolojik Bir Yaklaşım)*. İstanbul: Dem Yayınları.2018.

Gürsu, Orhan. “Madde bağımlılığı ve din: HİGED Örneği”. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 5, (2018),37-54. <http://dx.doi.org/10.15805/addicta.2018.5.1.0006>.

İşbilen, Nihal. *Maneviyat Temelli Bağımlılık Danışmanlığı: Alkol ve Madde Bağımlılığının Rehabilitasyon Sürecinde Bir Model Önerisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi, 2022.

Işık, Harun. “Ceza İnfaz Kurumu Bağlamında Manevi Rehberliğin Teorik Temelleri: İngiltere ve Türkiye’deki Uygulamaların Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi”, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. ed. Ali Ayten vd. 2/215-236. İstanbul: Dem Yayınları,2016.

Işık, Harun- Karaman, Kasım. *Ceza İnfaz Kurumlarında Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2.Basım, 2020.

Kahveci Düztaş, Sevilay. *Madde Kullanım Suçu İle Denetimli Serbestlik Kurumuna Yönlendirilen Kişilerin Profil Özellikleri ve Bağımlılık Şiddetlerinin Ölçülmesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Adli Tıp Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Kaya, Mevlüt - Küçük, Nurettin. “İbadetler İle Hayatın Anlamı ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”. *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42, (2017), 17-44.

Kızmaz, Zahir -Çevik. “Muhammed. Madde Bağımlılığıyla Mücadelede İnanç Odaklı Yaklaşım: Kardelen Rehabilitasyon Merkezi Örneği”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi The Journal of International Social Sciences* 26/2, (2016), 313-335.

Kızılgeçit, Muhammed. *Yalnızlık Umutsuzluk ve Dindarlık İlişkisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi, 2011.

Kızılgeçit, Muhammed. *Din Psikolojisinin 300’ü*, Ankara: Otto Yayınları,2020.

Kızılgeçit, Muhammed - Yıldırım, Murat. “COVID-19 Korkusu, Ölüm Depresyonu ve Ölüm Kaygısı: Aracı Olarak Dini Başa Çıkma”. *Din Psikolojisi Arşivi* , 45/1,(2023), 23-36. <https://doi.org/10.1177/00846724221133455>

Kızılgeçit, Muhammed. - Akça, Emrullah. “Kur’ân’ın Hayata Yansıması: 1001 Hatim Uygulaması (Erzurum Örneği)” *Diyanet İlmî Dergi* 58 (2022): 745-790.

Kızılgeçit, Muhammed vd. “Yapay Zekâ Sohbet Robotu CHATGPT ile İnanç İnançsızlık, Doğal Afet ve Ölüm Konuları Üzerine Nitel Bir Araştırma: Din ve Maneviyatın Psikolojik Sağlığa Etkileri”. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/1,(2023), 135-169.

Koçak, Nadir. *Türkiye’de Uyuşturucu Madde Kullanımını Etkileyen Faktörler*. Ankara: Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü. Doktora Tezi, 2014.

Kur’ân-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.

Kubbealtı Lugati. Erişim 5 kasım 2023. <http://lugatim.com/>

Kulaş, Emine. *Değerler Eğitiminin Madde Bağımlılığından Korunma ve Kurtulma Öz-Yeterliliğine Etkisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Lewis, David C. “Disease Model of Addiction.” *In Principles of Addiction Medicine*. ed. Shannon N. Miller. Chevy Chase: American Society of Addiction Medicine (ASAM), 1994. 1-7.

Merter, Mustafa. *Nefs Psikolojisi*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014.

Ögel, Kültegin. *SAMBA - OKUMALAR*. İstanbul: Yeniden Yayınları, 2014.

Ögel, Kültegin. *Denetimli serbestlik Bağımlılık Grup Çalışması (Erkek/ Kadın) Uygulama Rehberi*. Y.Y. 2023.

Pargament, Kenneth I. “Patterns of Positive and Negative Religious Coping with Major Life Stressors”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37/ 4, 81998), 710-724.

Parlak, Abdurrahman. *Cezaevlerinde Dini Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerinin Verimliliği: Yozgat Cezaevi Örneği*. Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Rogers, Maria A. - Cobia, Debra. “An existential approach: An alternative to the AA model of recovery”. *Alabama Counseling Association Journal*, 34/1, (2008), 59-76.

Roy, A Kenison vd. “Neurobiology and Spirituality in Addiction Recovery”. *Acta Sci Neurol*. 4/9, (2021), 64-71.

Sancı, Seviyya. *Uyuşturucu Madde Kullanan Denetimli Serbestlik Tedbiri Kararı Almış Kişilerin Din Eğitimi ve Psiko-Sosyal Açından İncelenmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Shamsalinia, Abbas vd. “Recovery Based on Spirituality in Substance Abusers in Iran”. *Global Journal of Health Science* 6/ 6 (2014), 1916-9736

Al Haadi, Âmin Shafie vd. "The Effectiveness of a Guided Repentance Module: A Qualitative Analysis of Psycho Spiritual and Drug Related Locus of Control". *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 9/6, (2019), 214-228.

Sherman, Jo - Fischer, Jerome M. "Spirituality and Addiction Recovery For Rehabilitation Counseling". *Journal of Applied Rehabilitation Counseling*, 33/4,(2002), 27-31.

Schoenthaler, J. Stephen. vd. "NIDA-Drug Addiction Treatment Outcome Study (DATOS) Relapse as a Function of Spirituality/Religiosity (2015). Published in final edited form as: J Reward Defic Syndr". *J Reward Defic Syndr*. 1/1,(2015), 36-45.

Tokat, Latif. *Anlam Sorunu*. Ankara: Elis Yayıncılık, 2014.

Turan, Yahya. *Kişilik Özellikleri ve Dinsel Yönelimler Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi, 2009.

Turhan, Faruk - Altıkat, Abdurrahim. "Yeni Bir Ceza İnfaz Usulü Olarak Denetimli Serbestlik ve Bu Usulden Yararlanma Şartları". *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 2/2,(2012), 1-46.

Vural, Muhammed Enes. *Hayatın Anlamı, Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkisi: Bir Karma Yöntem Araştırması*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi, 2021.

Yavuz, Ömer - Ateş, Hamza. "Türkiye'de Bağımlılıkla Mücadele Mevzuatı ve Politika Metinlerinin Analizi". *Bir Kamu Politikası Olarak Bağımlılıkla Mücadele*. ed. Hamza Ateş -Ahmet Koçak, 51-83. Ankara: Nobel Yayınları, 2018.

Yeğin, Hüseyin İbrahim. "Öfke Duygusu ve Dinî Açıdan Baş Edebilme Yolları". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10 / 2 (2010), 235-258.

Yeung, Jerf WK. "Faith-based intervention, change of religiosity, and abstinence of substance addicts". *Braz J Psychiatry*. 44, (2022),46-56. <http://dx.doi.org/10.1590/1516-4446-2020-157>.

Yöntem, Mustafa Kemal. "Uyuşturucu Madde Kullanan Üniversite Öğrencilerinin Varoluşsal Problemlerinin İncelenmesi". *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 6, (2019), 25-50. <http://dx.doi.org/10.15805/addicta.2019.6.1.0037>.

Reşiydi, Tefvik Harun. “Mikyasu Mâna'l-Hayat”. *Mecelletü'l-İrşadi en-Nefsiyyi, Camiatü Aynü's-Şems*, (1996), 1026-1055.

Mutevelli, Abdu'l-Basit, “Mâna'l-Hayat Lâyinetin Min eş-Şabab ec-Camii fi Alakatihi bibâdi'l-Muteğayirati,” *Buhusu'l-Mûtemer ed-Duveliyyi er-Rabii, Camiatü Aynü's-Şems* (1997), 327-350.

Muhammed, Seyid Abdu'l-Âzim, “Hevau'l-Mâna Fî Alakatihi bibâdi'l-Muteğayirati'l-Nefsiyeti ve'l-İctimaiyeti leda Aynetin min tullabi'l-Camiati,” *Mecelletü'l-Bâs fi't-terbiyeti ve İlmi'l-Nefs, Camiatü Aynü's-Şems*, 2, (2001).